

İslâm'ın Menşei Hakkında Yeni Oryantalist İddialar

Karel Steenbrink*

Çev: Nihat Uzun**

Öz

İslâm'ın erken dönemlerine dair, 1970'lerdeki oldukça şok edici yeni teorilerin (Patricia Crone, John Wansbrough) ardından, 2000 yılından sonra bu sefer çoğunlukla Alman ilim adamları eliyle yeni bir teori dalgası ortaya çıktı. Bu yeni teorilerin çoğu birbiriyle çelişmektedir ve akademisyenler arasında geniş destek bulamamıştır. Fakat bazıları büyük oranda kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu makale, Kur'ân yazmaları ve tefsiri hakkındaki ciddi araştırmalara öncelik vermek suretiyle, belli başlı yeni teorilerin bir özetini sunmakta ve eleştirel bir tahlille sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Oryantalizm, Erken Dönem İslâm, Kur'ân.*

Abstract

New Orientalist Suggestions on the Origins of Islam

After the quite shocking new theories on early Islam in 1970s (Patricia Crone, John Wansbrough), a new wave of theories arose after 2000, this time mostly by German scholars. Many of the new theories are contradictory and did not find broad support among academic scholars, but some have drawn broad public attention. This contribution gives a summary of the major new theories and concludes with a critical analysis, giving priority to serious research about Qur'an manuscripts and interpretation.

Key Words: *Orientalism, Early Islam, Qur'an.*

Atıf: Karel Steenbrink, "İslâm'ın Menşei Hakkında Yeni Oryantalist İddialar", çev: Nihat Uzun, KTÜİFD, c. 1, sy. 1, Bahar/2014, s. 213-228

* Prof., Utrecht Üniversitesi, Emekli Kültürlerarası Teoloji (intercultural theology) Profesörü, karel@steenbrink.nu

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, nirunx@hotmail.com

1970’lerde, ilk dönem İslâm tarihiyle ilgilenen küçük bir ilim adamları grubu “gelenekçiler” ve “revizyonistler” şeklinde ikiye ayrıldılar. Akademik oryantalistlerin çoğunluğu, Jonh Wansbrough, Patricia Crone ve Günter Lüling’in Kur’ân’ın teşekkülü ve İslâm’ın yükselişi hakkındaki yeni teorilerini, salt fantezi, temelsiz ve istenmeyen spekülasyon olduğu gerekçesiyle reddettiler. Hayli devrimci bu üç ilim adamı çok geçmeden revizyonist olarak etiketlendiler. Öyle ağır tenkitler aldılar ki 1980’e kadar neredeyse etkin bir biçimde susturuldular. Fakat 2000 yılından sonra teorileri yeniden dikkatleri çekti ve tartışma yeniden başladı. Bu makale, 1970’lerdeki çalışmaların kısa bir özetini sunmak ve ardından, 2000-2008 yılları arasında benzer fikirlerin nasıl yeni destekçiler bulunduğunu müzakere etmek arzusundadır.

1928’de Warna’da (Bulgaristan) bir Protestan misyonerinin oğlu olarak dünyaya gelen Günter Lüling, 1950’lerde Almanya’da (Erlangen) teoloji ve Arapça tahsil etti. 1962’den 1965’e kadar, Alman dili ve kültürünü tanıtmak için kurulmuş Goethe Enstitüsü’nün Halep/Suriye’deki müdürüydü. 1965’te Erlangen’de doktora tezi için araştırma yapmaya başladı. Tezinin konusu, İslâm öncesine ait Hıristiyan ilahîlerinin, Kur’ân’ın en azından birçok bölümünün temelini oluşturduğu şeklindeki teoriydi. Doktorasını aldı ve tezi sebebiyle bir de akademik nişana (“*eximium opus*, mükemmel çalışma”) sahip oldu. Fakat üniversiteden atıldı ve akademik kariyerine devam edemedi. Çalışması 1974’te kendi çabasıyla *Original Kur’ân’a Dair* (Über den Ur-Qur’an) başlığıyla yayımlandı ve ancak 2003’te Yeni Delhi’de İngilizce baskısı yapıldı (*A Challenge to Islam for Reformation*, Motilal Banarsidass Publishers). Lüling’in çalışmasındaki yalnızca iki örnekten bahsetmek istiyorum: O, 97. sûrede [Kadir sûresi]* metnin, Kur’ân’ın ilk olarak *kadir gecesinde* gönderildiğinden bahsettiği kanaatinde değildir, bilakis ona göre metin [Hz.] İsa’nın doğumunu kutlamaktadır ve sûre esasen Noel Arifesi’nde söylenen bir ilahî olabilir.

İkinci örnek, Lüling’in 96. sûre [Alak sûresi] yorumudur. Bu sûreyi Lüling nakaratlı bir ilahî** olarak anlamıştır. Burada 1-5. âyetlerin İngilizce çevirisini veriyoruz:

“Invoke the name of your Lord for having created created

* Metindeki köşeli parantezli ifadeler çevirmen tarafından eklenmiştir.

** “A strophic hymn.” Strophic form, içindeki beyitlerin yahut kıtaların aynı müzikle icra edildiği ilahî ve şarkılar için kullanılan bir terimdir. (çev.)

man from clay.

Invoke! For your Lord is most noble-minded for having taught by the writing cane taught man what he didn't know."¹

(Yaratan Rabbinin ismine yakar, insanı balçıktan yaratmıştır.

Yakar! Zira senin Rabbin en asil fikirli olandır, o divit ile öğretti, insana bilmediğini öğretti.)

Lüling'e göre, esasında bu da bir Hıristiyan ilahîsi olabilir. Lüling, "Ka'be'de İslâm öncesi Hıristiyan kültü/inancı" konusunda 1977'de Almanya'da yayımlanan bir çalışmada İslâm'ın kökeninin tashih edilmiş bir Hıristiyanlık olduğu şeklindeki teorisini devam ettirmiştir. Esasında o, İbn İshak'ın Mekke'nin 10/630'da Müslümanlarca fethi zamanında Ka'be'nin temizlenmesiyle ilgili olarak anlattığı bir haberde bu tezi için bir destek de bulmuştur. Orada [Hz.] İsa ve annesi [Hz.] Meryem'in iki resmi bulunmuştu. Arapların haccına katılmış olan Gassan'lı bir kadın, [Hz.] Meryem'in resmiyle ilgili olarak şöyle demişti: "Anam-babam sana feda olsun! Sen tam bir Arap kadınısın!" [Hz.] Muhammed, [Hz.] İsa ve [Hz.] Meryem'inkiler hariç Ka'be'deki bütün resimlerin silinmesini emretti.² Lüling'in daha sonraki eserlerinin çoğu, 1970'lerdeki bu temel teorilerinin genişletilmiş halidir.

1970'lerdeki ikinci provokatif ilim adamı John Wansbrough idi – özellikle de onun 1977'de basılan *Quranic Studies* isimli eseri-. Bu kitapta savunduğu bir teori, mevcut Kur'ân'ın, ilk dönemdeki İslâm âleminin farklı bölgelerine yayılmış okuma/kıraat biçimlerinin bir derlemesi olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Wansbrough (1977: 21), "kanonik derlemeye [imam Mushaf] dahil edilen neredeyse bozulmamış/değişmemiş bağımsız ve muhtemelen bölgesel kıraatlerin varlığının kendisi, Müslüman toplum içindeki genişleme ve ihtilafların bir ürünüdür" iddiasında bulunur. Onun iddiasına göre Mushaf'ın nihaî şeklinin elde edilmesi için gerekli olan süre "bir nesilden oldukça fazla idi" (1977: 44). Bununla birlikte, kitabında ne farklı gelenekler arasındaki detaylı farkları belirtir, ne de nihaî derlemeden önceki derlemeleri tespit edebilir. Temel iddiası, Kur'ân metninde yer alan benzer kıssaların iki, üç hatta bazen dört para-

1 Bu İngilizce çeviri şu kaynaktan alınmıştır: http://www.christoph-heger.de/surah_96.htm

2 Guillaume 1968: 552.

lel anlatımının varlığına dayanmaktadır.

Kur'ân hakkındaki kitabının hemen ardından, Wansbrough'nun Peygamber'in sireti hakkındaki ikinci bir kitabı yayımlandı. Wansbrough, Peygamber'in siretine, Kur'ân'ın 800 yılı civarlarındaki nihaî redaksiyonunun/tashihihinin öncesindeki çeşitli fırkaların mücadelelerinin bir sonucu şeklinde bakar. Bu, birçok erken dönem Hristiyanlık akımının, bünyesinde temsil edildiği Yeni Ahit'in durumuna benzemektedir. Kadim Yahudilik uzmanı olarak şöhret bulmuş Wansbrough İslâm hakkında başka kitap yayımlamadı. Birçok meslektaşı onun çalışmalarını oldukça radikal ve provokatif; fakat aynı zamanda, Arapça ve İbranice'den yaptığı birçok alıntısı ve zor, anlaşılmaz hatta muğlak tarzı sebebiyle gayet çetin bulurlar. Bu yüzden, hayranlarından birisi olan Amerikalı akademisyen Gerald Hawting [onun siretle ilgili] kitabının 2006'daki yeni baskısı için geniş açıklamalar, çeviriler ve bir lügatçe eşliğinde yeni bir giriş yazdı.

Wansbrough'nun ilk "İslâmî" kitabının çıktığı yıl, Patricia Crone ve Michael Cook'un ilk önemli kitabı yayımlandı. *Haggarism* isimli kitapta onlar geleneksel Müslüman siret yazıcılığının güvenilirliğini reddettiler ("çok geç tarihli ve çok tarafgir") ve İslâm'ın ilk dönemdeki yükselişi hakkında aynı döneme ait Hristiyan, Yahudi kaynakları ve başka bazı kaynaklara odaklandılar. İslâm'ı, Filistin'de (aşağı yukarı günümüzdeki Ürdün ve Suriye) uhrevi bir mesajı dillendirmiş sosyo-politik ve dinî bir hareket olarak yeniden inşa ettiler. Crone, *Mekke Ticareti ve İslâm'ın Yükselişi* adlı ikinci kitabında, W. Montgomery Watt ve Maxime Rodinson'un yazdığı Peygamber'in hayatına dair eserlerin ekonomik zeminini tenkit etti. Onların iddialarına göre Mekke, kabilevi Arap geleneklerinin ortadan kalktığı ve tüccar ve sermayedarların yeni bir [ticaret] ahlakına ihtiyaç duydukları yükselen bir ekonomik başkent idi. Watt ve Rodinson'a göre Kur'ân, Arabistan'daki bu büyük ekonomik ve toplumsal değişim için en uygun cevaptı. Crone, onların zengin ve gelişme gösteren bir ticaret şeklindeki düşüncelerini şiddetle eleştirdi. Mekke merkezli ticaret ancak yerel karakterdeydi ve bütün bölge için büyük bir önem arz etmiyordu.

Crone, [Hz.] Muhammed'i, 1860'lardaki bir Maori peygamberi ile kıyaslar:

Rivayete göre Maori peygamberi kendisini yeni bir Musa olarak görmekteydi (tıpkı [Hz.] Muhammed'in yaptığı gibi), Maorilerin ve Yahudilerin aynı atadan geldiklerini ilan etti (aynı Yahudiler ve

onların İsmail soyundan gelen kardeşleri gibi) ve Cebrail'in, ([Hz.] Muhammed'e öğrettiği gibi) kendisine de, tabiat unsurlarıyla (hacca karşılık kutsal danslar) yabancıların yüce Tanrısına olan inancı birleştiren yeni bir din öğrettiğini iddia etti. (Tıpkı [Hz.] Muhammed'in yaptığı gibi) Kıyamet Günü'nün çok yakın olduğunu ilan etti yahut ilan ettiği rivayet edilmmişti. Onun söylediğine yahut takipçilerinin naklettiklerine göre, Kıyamet Günü İngilizler Yeni Zelanda'dan sürülecektir (tıpkı Bizanslıların Suriye'den sürülecek olmaları gibi) ve bütün Yahudiler, (tıpkı Yahudi ve Arapların Suriye'de yapacakları gibi) Maori kardeşleriyle barış ve uyum içinde yaşamak için Yeni Zelanda'ya geleceklerdir.³

Crone ve Cook İslâm kaynaklarından uzak dururken mebzul miktarda İslâm dışı kaynak kullanmışlardır, bunların çoğu da apokaliptik karakterlidir [kıyametle ilgilidir]. Bu kaynaklar, 1997'de *Seeing Islam As Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* [İslâm'ı Ötekilerin Gördüğü Gibi Görmek: Erken Dönem İslâm'a Dair Hıristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüşlük'teki Eserler Hakkında Bir İnceleme ve Değerlendirme] isimli önemli bir çalışma yayımlayan Robert G. Hoyland tarafından daha sistematik bir biçimde incelenmiştir. Bu kitap, temelde 630 ve 800 yılları arasındaki Yunanca, Batı ve Doğu Suriye dili, Latince, İbranice, Farsça ve Çince kaynaklarda yer alan, İslâm'ın yükselişine dair gözlemlerin tercümesinin bir takdimidir. Hoyland'ın vardığı sonuca göre İslâm dışı kaynaklar da farklı bir kültürel arka plana dayanarak yazmaktadırlar. Bu kaynakların çoğu İslâm'ın yükselişini hali hazırda mevcut olan eskatolojik/uhrevi şemalar içerisine yerleştirmektedir. Bazıları "Müslümanlardan, Müslüman olmayanlar tarafına sızmış bilgi kırıntılarına"⁴ da yer vermektedir ve böylece bu bilgi henüz Arap tarihleri yazılmadan önce yazıya geçirilmiştir. Bununla birlikte, genel olarak bakıldığında, onun, Crone ve Cook'un teklif ettikleri yeni metodoloji hakkında vardığı netice olumsuzdur. "İslâm dışı kaynaklar, ilk önem İslâm tarihine dair tam ve tutarlı bir anlatı ortaya koyamazlar, hatta İslâm'ın gelişiminin alternatif bir versiyonunu bile destekleyemezler."⁵

3 Crone 1987: 247-48.

4 Hoyland 1997: 593-94.

5 Luxenberg 2000: 221-42.

Suriye Hipotezinin Diriltilmesi: Christoph Luxenberg

Günter Lüling'in, Kur'ân'ı, birçoğu Suriyeli arkaplana sahip Hıristiyan ilahîlerinin bir derlemesi olarak gören 1970'lerdeki teorisi akademik çevrelerde ciddiye alınmadı. Lüling'in temel eseri 2003'e kadar tercüme edilmedi ve Hindistan'da basıldı. Lüling ne akademide bir yer edinebildi ne de önemli konferanslara konuşmacı olarak davet edildi. Onun hipotezinin unsurları, ancak 2000 yılından sonra, güvenlik gerekçesiyle Christoph Luxenberg adıyla yazan bir ilim adamı tarafından daha da ileri götürüldü. İddia edildiğine göre Luxenberg Lübnan asıllı hatta Hindistanlıdır (ayın dilleri olarak Süryanice'ye aşına olan Kerala'daki Suriye Hıristiyanlarından)⁶. Luxenberg, Kur'ân'ın nakaratlı ilahîler şeklinde yazıldığı teorisini tekrarlamaz fakat dilbilim teorilerine odaklanır. Kur'ân'daki birçok kelime Arapça olarak değil Süryanice'den ödünç alınma olarak düşünülmemelidir. Bu, Kur'ân'daki birçok kapalı/muğlak pasajı açıklayacaktır. Arapça, [Hz.] Muhammed'in zamanında yahut İslâm'ın ilk döneminde yazılı bir dil değildi. Süryanice (Aramice diye de isimlendirilir), Arapların en iyi tanıdığı "yabancı" dil idi ve Kur'ân'daki birçok dinî düşüncenin kökeni bu sebeple Süryanice dilinde bulunmaktadır. Luxenberg'in iddialarının en sansasyonel olanları 44/Duhan 54 ve 52/Tûr 20 (ayrıca 56/Vâkia 22) hakkında olanlarıdır. Ona göre bu âyetlerdeki *hûr in* ifadeleri, beyaz (yahut güzel, iri, parıldayan) gözleri olan kadın eşler olarak tercüme edilmeyip, Süryanice'deki "beyaz" anlamına gelen *hwar* ve "inci" anlamına gelen *in* kelimeleri dikkate alınarak beyaz üzüm taneleri olarak tercüme edilmelidir. Beyaz inci, Kur'ân'ın 52/Tûr 24'te incileri üzüm taneleri şeklinde tanımlamasından hareketle "üzüm taneleri" şeklinde anlaşılmalıdır. Buradan çıkan sonuç –*The Times* ve *The Guardian* gibi uluslararası medyada da "Hangi Bâkireler?" başlığıyla bahsedildiği gibi- şu idi: İntihar bombacıları cennette kendilerini bâkirelerden ziyade bazı hoş beyaz üzüm tanelerinin beklediğini umabilirler.⁷

Luxenberg'ün bir diğer iddiası da, ilk âyetinde geçen *kevser* yahut "bereket/bolluk" kelimesiyle isimlendirilmiş olan 108. sûre hakkındadır. Arberry'nin çevirisine göre sûre şöyledir:

6 Kottaya'daki St. Ephrem Ecumenical Research Institute müdürü Dr. Jacob Thekkeparampil, Ocak 2007'de Kerala'yı ziyaretim sırasında, İslâm'ın ilk dönemleri ve Kur'ân üzerinde Süryanice etkilerine dair Luxenberg teorisini hiç duymamış olduğunu söylemiştir.

7 Hoyland 1997: 593-94.

Muhakkak ki Biz sana *bereket* verdik;

O sebeple Rabbin için namaz kıl ve *kurban kes*.

Hiç şüphe yok ki senden *nefret eden*, işte odur *soyu kesik* olan.

Luxenberg burada Arapça değil de Süryanice/Aramice olan dört kelime belirlemektedir (italik olanlar). Bu sebeple buradaki “bereket” kelimesini “sebat”, “kurban kes” ifadesini “azim”, “senden nefret eden” ifadesini “düşman, rakip” ve “soyu kesik” ifadesini Süryanice'deki “yok etmek, ortadan kaldırmak” anlamına gelen muadilleri ile yer değiştirir. Vardığı sonuç şudur: Bu kısa sûredeki bütün anahtar kelimeler Arapça değil Süryanice arkaplanlarına göre okunmalıdır ve sûre esasen 1 Peter 5: 8-9'un bir özetidir: “Ayık ve uyanık olun. Düşmanınız İblis, yutacak birini arayarak kükreyen aslan gibi dolaşiyor. İmanda sarsılmadan İblis'e karşı direnin.” Bu benzerlik şaşırtıcı değildir, çünkü Luxenberg'ün bakış açısına göre, Kur'ân Hıristiyanlığın litürji kitabı [din kitabı/İncil] üzerine bina edilmiştir.⁸

Lüling gibi Luxenberg de bir İslâm-öncesi Kur'ân varlığı inşa etmiştir. Öyle ki bu Kur'ân zamanla Süryanice'den, kendisiyle birlikte büyüyen Arapça diline dönmüş, Hıristiyan toplumlara ait bir litürji kitabıdır. Luxenberg'ün teorisi, kullanmış olduğu epey zor ve şifreli dile rağmen, özellikle Almanya'da bazı akademik çevrelerde, Lüling'in düşüncelerinden daha olumlu karşılanmıştır.

Karl-Heinz Ohlig ve Kubbetü's-Sahra'nın Hıristiyan Karakteri

2005'te Christoph Luxenberg, erken dönem Hıristiyanlık çalışan Alman tarihçi Karl-Heinz Ohlig'in editörlüğünü yaptığı (şimdiye dek yayımlanmış) iki neşirden ilkinde bir yazı yazdı. Bu yazıda Luxenberg şu iddiada bulunmaktadır: Kudüs'teki, 690'ların başında Halife Abdülmelik'in emriyle inşa edilen Kubbetü's-Sahra'nın iç tarafındaki ilk kitabe “Muhammed onun kulu ve elçisidir” şeklinde okunmamalıdır. Aksine, buradaki “Muhammed” kelimesi “övlümüş” manasındaki lafzi anlamıyla ve Arap peygamberinden değil de [Hz.] İsa'dan bahseder şekilde anlaşılmalıdır. Bu sebeple o ifadeyi şöyle okumalıyız: “Övlümüş onun Kulu ve Elçisi olsun.” Bu okuma, bütün bir binayı Hıristiyanlık ve [Hz.] İsa için yapılmış bir anıt haline getirecektir. Abdülmelik'in Hıristiyanlığı, Kudüs'teki diğer

8 *Quryânâ*: Luxenberg 2000: 271-76.

kubbe olan Kutsal Kabir (Holy Sepulchre) üzerindeki hükümlerini sürdüren Yunan Hıristiyanlığı tarzından kesinlikle farklıydı. Bu sebeple yeni yapının Yunan tarzı Hıristiyanlık karşısında sergilediği rekabet kolayca görülebilir. Kubbetü's-Sahra, daha başka kitabelerde, Teslis inancının ve [Hz.] İsa'nın Allah'ın oğlu olarak görülmesi düşüncesinin tenkidini ortaya koymuştur. Fakat Luxenberg'e göre, binanın iç tarafındaki metnin giriş bölümü [Hz.] İsa'ya övgü olarak anlaşılmalıdır. Hıristiyanlıktan tamamen farklılaşan gerçek İslâm bu dönemde değil, 750 yılından sonraki Abbasi idaresi altındaki dönemde aranmalıdır. Luxenberg'ün bu yazıdaki ilginç bir açıklaması, (Kur'an'ın bütün sûrelerinin başında bulunan ve genellikle "esirgeyen, bağışlayan" şeklinde tercüme edilen) *rahman* ve *rahîm* ifadelerini "seven-sevilen" olarak yorumlamasıdır.⁹

Ohlig'e göre Kubbetü's-Sahra, Arap Hıristiyanlığı ve onun büyüyen krallığının, kendi kimliğini garanti altına almak için sergilediği gurur verici bir çaba olarak görülmelidir.¹⁰ Bu gelişme zamanla büyümüştür ve Ohlig (ve Puin)'in editörlüğünü yaptığı kitaplardaki on bir yazarın stratejisi gerçek İslâm'ın yükselişini ertelemektir. Aynı şekilde, bir eski madeni para/sikke uzmanı olan arkeolog Volker Popp, VII. ve VIII. yüzyıllara ait, üzerinde Arap yazıları bulunan madeni paralar üzerindeki yazıları tahlil eder. O, MHMT yazısını Peygamber Muhammed yahut bu isme sahip bir yöneticiden bahseder şekilde değil de [Hz.] İsa'yı yücelten bir ünvan olarak okur.¹¹ Benzer şekilde Ali kelimesi de bir şahıstan, Peygamber'in damadından bahseder şekilde değil de, İsa'nın "kutsanmış" ve "Muhammed [övlümü]" şeklindeki sıfatlarına ilaveten kullanılan ve "yüce" anlamına gelen bir sıfatı olarak görülür.¹² Bu sebeple, İslâmi gelenekte genel olarak Medine'deki dört raşid halifeden sonra Şam'daki ilk bağımsız idareci olarak görülen Muaviye, Vaftizci Yahya'nın Şam'daki mabedi, kabri ve kilisesini yeniden inşa eden bir Hıristiyan idareci olarak görülmektedir.¹³

Bu birkaç örnek, Ohlig'in 2003'te yayımladığı ilk makale derlemesiyle ilgili olarak yeterli görülebilir. İslâm'ın epey geç bir dönemde bağımsız bir din olarak ortaya çıktığı şeklindeki bu teori, tabiatıyla, [Hz.]

9 Ohlig 2005: 124-47.

10 Ohlig 2005: 9.

11 Ohlig 2005: 63.

12 Ohlig 2005: 103.

13 Ohlig 2005: 45.

Muhammed adındaki bir Arap peygambere dair anlatıların nasıl ortaya çıktığı ve hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerce kabul gördüğü şeklindeki bir problemi gündeme getirmiştir. İşte burada, İslâm'ın ilk dönemlerine ait Yuhanna ed-Dımaşkî'nin yazdığı metinler (735 civarında kaleme alınmıştır) özellikle önemlidir. Yuhanna, Kur'ân'dan nihaî şekli verilmiş bir bütün [Mushaf] olarak bahsetmeyip, tek tek sûrelerden –mesela ikinci (Bakara) sûreden- bahseder. Bu sebeple Yuhanna, Kur'ân'ın 750-800 tarihleri arasındaki nihaî teşekkülü için bir şahit olarak kullanılmaktadır. Fakat Yuhanna ed-Dımaşkî, Mamed şeklinde yazılan Muhammed isminden de bahsetmektedir. Demek ki, Muhammed isimli bir peygambere vahiy gelişiyi ilgili bir rivayetin, Yuhanna'nın 680-690 arasında Şam halifesinin sarayında geçirmiş olduğu gençliği döneminde zaten gayet köklü bir biçimde oluşmuş olması gerekir! Ohlig, 680'lerden itibaren, bir Arap peygamberinden bahseden bazı rivayetlerin bulunduğu farkındadır fakat bunların sonradan eklendiğini düşünür (Ohlig 2007: 316.) Ohlig, Yuhanna'nın [Hz.] Muhammed'den bahsettiğini fakat onu bağımsız bir dinin kurucusu olarak görmediğini kabul eder. Daha ziyade, Yuhanna onu hâlâ bir "Hıristiyan" heretik olarak görmektedir.¹⁴ Bu teoriye göre, başlı başına bir din olarak İslâm, ancak sekizinci yüzyılın sonlarına ait bir olgudur. Bu durumda Halife Me'mun (813-33), olgunlaşmış ve bağımsız bir din şeklindeki İslâm'ın ilk kurucusu olarak görülmektedir.

İslâm'ın Yükselişi Değil Bizans Etkisinin Azalması

Burada ele alınan yazarların çoğunluğu Almanca yazmaktadır. Doğrusu, Alman oryantalizminin yeni cesur teoriler ortaya atmak gibi bir alışkanlığı vardır. Hıristiyanlıkla ilgili çalışmaların tarihinde de aynı durum söz konusudur. Bu konuda bir teori ortaya koyacak değilim, zira bir ulusun psikolojisi hakkında yazmak epey risklidir. Bu tartışmaya büyük katkıda bulunmuş ve orijinal olarak İngilizce kaleme alınmış yalnızca bir tek çalışma vardır. Bu, arkeoloji alanında çalışan iki İsraili ilim adamı Yehuda D. Nevo ve Judith Koren'e ait *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arap State (2003)* isimli çalışmadır. Diğer ilim adamlarında olduğu gibi burada da yalnızca kitaptaki çok iddialı/dikkat çekici birkaç hususa işaret etmek istiyoruz. Nevo ve Koren'in araştırması, V. yüzyılın başlarından itibaren bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail-Filistin bölgesindeki Bizans etkisinin azalması üzerine yoğunlaşır. Bi-

14 Ohlig 2005: 317.

zanslılar (daha geniş fikirli Perslerin aksine), genel anlamda diğer dinlere karşı gayet tahammülsüz iken, Aramice konuşan bölgelerde her türlü heretik akımı kabul etmeye başladılar. Zira artık bu bölgelerde tamamen hâkimiyet kuramıyorlardı. Yerel yöneticilere güvenmek ve onları desteklemek zorunda kalmışlardı. Böylece yerel yöneticiler, Perslerle bin yıldır devam eden büyük kavgalarında Bizanslılara sadık kalacaklardı. Bu yolla, çoğusu bir şekilde “Hıristiyanlık” karakterine sahip bütün mezhebi inançlar Arap kabileleri arasında yayılabildi. Nevo ve Koren, Muaviye’nin dinîni basit “müphem/müteredit tevhid” olarak tanımlarlar ve Kur’ân’ın Muhammed’ini ve Kubbetü’s-Sahrâ’nın içindeki kitabeyi, Hıristiyanlar arasındaki Paraklit kehanetiyle de ilişkilendirerek, bir “sevgili” peygamberin gelişinden bahseder şekilde anlarlar. Onlara göre bağımsız bir din olarak İslâm el-Velîd’in (705-715) döneminde başlamıştır.

İran’dan Gelen Bir Arap Peygamber: Volker Popp

Zerdüşti İran imparatorluğu, dinî konularda Hıristiyan Bizanslılardan daha hoşgörülüydü. Maniheistler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer azınlık dinleri bu memlekette gelişip serpilebilmişlerdi. Fakat İran imparatorları, vatandaşlarını kontrol etme ve isyancıları cezalandırma konusunda bazı vasıtalara sahiptiler. Yer değiştirme/sürgün, gözde ve köklü bir stratejiydi. M.Ö. VII. yüzyılda bile geniş Yahudi toplulukları Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgeye sürgün edilmişti. M.Ö. 540 civarında kadim Antioch’un (günümüzde Türkiye’nin güneyindeki* Antakya) bütün vatandaşları Güneybatı İran’daki yeni Cündişapur şehrine nakledilmişti.¹⁵ Yine Hatra’daki (günümüzdeki Musul’un güneyi) Hıristiyan topluluklar Pers İmparatorluğu’nun uzak bölgelerine sürgün edilmişti. O topluluklar Hıristiyan olarak kalmaya devam ettiler fakat daha sonra meydana gelen akidevî gelişmelerden uzak kaldılar ve Bizans kilise konsillerinin sistemleştirdiği şekliyle teslis ve kurtuluş doktrinlerini benimseyip desteklemediler. Popp onlara “geleneksel mü’minler” demektedir. Çünkü onların Hıristiyanlık anlayışı, daha yaygın olan Bizans ve Suriye Hıristiyanlarının anlayışından köklü bir biçimde farklıydı. Ayrıca Arap Hire krallığındaki birçok Hıristiyan, doğu İran eyaletlerine nakledilmişti. Bu yeni sâkinler, yeni köy ve kasabalarında Süryanice ve Arapça konuşmayı sürdürdüler. 600-628 yılları arasındaki dönemde, Greklerle (Bizans) İranlılar arasında

* Orijinal metinde “doğusunda” şeklinde geçmektedir (çev.).

15 Ohlig 2007: 18.

yüzyıllardır devam eden savaş zirve noktasına ulaştı ve bu çatışma ciddi bir şekilde iki imparatorluğun da sonunu getirdi. Popp'a göre bu feci dönemin sonunda Arap topluluklar çok başarılı savaşçılar olduklarını kanıtladılar. Onların liderleri 640 tarihinden sonraki İran sikkelerinin üzerinde, yarı Arapça yarı Farsça isimleri olan "emirler" şeklinde görülürler. Popp'a göre İran hiçbir zaman dışardan gelen Araplarca fethedilmemiştir, aksine ülkenin liderliği içerdeki Arap-İranlı savaşçılar tarafından ele geçirilmiştir. Mesela Zupiran -ki Arapça Zübeyir ile Farsça bir son ek'in birleşiminden ibarettir- şeklinde isimlerin olduğu sikkeler mevcuttu.

Halife Abdülmelik bu Arap-İranlı Hıristiyanların hamisi idi. Onun bu toplumu, İsa'ya ta'zim ifade eden *Muhammedün* (övlümüş kişi) sıfatını verirlerdi. Geleneksel Suriyeli ve Arap mü'minlerin bu ilk Hıristiyanlık teolojisi, 690 yılı civarında inşa edilen Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra'nın kitabelerinde okunmalıdır. Onlar, inançlarını Bizans Hıristiyanlarının teslis doktrinlerinin tersine formüle etmişlerdi. İşte bu sebeple Kubbetü's-Sahra'nın kitabelerinde bir teslis karşıtı polemik söz konusudur. Bu İranlı-Araplarla Bizans Hıristiyanları arasındaki çatışma, ancak sonraki nesillerde artık Hıristiyanlık içindeki bir çatışma olarak değil teslisçi Hıristiyanlarla, [Hz.] Muhammed'i, peygamberi ve kurucusu kabul eden bir din olarak İslâm arasındaki bir çatışma olarak görülmekte idi.

Volker Popp nüvizmatik (eski sikkeler) konusunda bir uzmandır. Genellikle kısa ve net olmayan metinler üzerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Belirtmeye gerek yok ki, onun geniş kapsamlı çıkarımları akademik dünyada genel kabul görmemektedir. Fakat hâlâ bazı dikkatleri üzerine çekmekte ve Batı'daki İslâm üzerine yapılan tartışmaların tümünde rol oynamaktadır.

Corpus Coranicum: 80 Yıldan Fazla Süredir Bitirilemeyen Oryantalist Bir Proje

Yahudiler yahut İbranice Kitâb-ı Mukaddes üzerindeki tenkitli tarih incelemeleri, aralarında en yetkin isimlerden birisi olan Julius Wellhausen'ın (1844-1918) da bulunduğu Alman ilim adamları tarafından XIX. yüzyılda başlatıldı. Wellhausen, Tevrat'ın beş kitabının dört farklı kaynağıyla ilgili teorisini 1870'lerde yayımladı. Cüretkâr teorileri sebebiyle Teoloji Bölümü'nden uzaklaştırılıp Semitik incelemeler bölümüne kaydırıldı. Daha sonra, Peygamber Muhammed'in Medine'deki faaliyetleri (esa-

sında el-Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-Megâzi'*sinin Almanca tercümesi) ve Emeviler dönemi (*The Arab Kingdom* isimli kitabı vesilesiyle) konularında iyi bir tarihçi olarak tanındı. Alman akademi dünyasında, kendisi de bir İbrani-ce ve Arapça hocası olan ve İbranice Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân hakkında birçok çalışması bulunan Theodor Nöldeke (1836-1930) tarafından desteklendi. Nöldeke, 1859'da Kur'ân'a dair akademik bir çalışma olan *Geschichte des Qorans'*ı yayımladı. 1909'da Friedrich Schwally ile birlikte, bu kitabın aynı başlık altında, genişletilmiş ve tashih edilmiş bir baskısı yapıldı. 1938'de diğer iki Alman ilim adamı Georg ve Otto Pretzl, Nöldeke'nin yazdığı bu kitaba üçüncü bir cilt eklediler. Bu üçüncü cilt Kur'ân metninin yazma nüshaları ve Arapça yazılışı üzerine yoğunlaştı.

Bu, Münih'te bulunan Bavyera Bilim Enstitüsü'nün, Kur'ân metninin bütün eski yazma nüshalarının tam bir dökümantasyonunu yapmak hususundaki çok hevesli bir projesinin ilk mahsulüydü. Bu ilim adamları, içinde yazma nüshaların bulunduğu, bilinen bütün eski kütüphane ve camileri ziyaret ettiler. Buldukları yazma nüshaları, zamanın en iyi makinalarıyla filme aldılar. Ne yazık ki, Bergsträsser 1933'te Alpler'e tırmanırken öldü. Bununla birlikte, kıraat ilmine, yazmalardaki (çok küçük) farklılıklara ve buldukları en eski yazmalara dair kitaplar neşrettiler. Otto Pretzl, II. Dünya Savaşı sırasında, Alman ordusunda gizli servis elemanı olarak çalışırken bir uçak kazasında öldü. Bir XVI. yüzyıl yapısı olan Bavyera Bilim Akademisi, 1944 yılında bombalanarak yakıldı.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana, Bergsträsser ve Pretzl'in topladığı bütün filmlerin/fotoğrafların kaybolduğu yaygın bir biçimde kabul görmüştü. Bu durum, ayrıca Münih'teki yeni Arapça profesörü Anton Spitaler (1910-2003) tarafından açık bir şekilde dile getirilmişti. Spitaler, Bergsträsser ve Pretzl'in öğrencisiydi ve 1930'ların sonunda, *Apparatus criticus zum Koran* projesinde asistan olarak çalışıyordu. Spitaler 2003 yılında ölünce, Münih'teki bir başka Arapça uzmanı meslektaşısı Paul Kunitzsch, Deutsche Akademie der Wissenschaften'ın *Almanak'*ında bir vefeyat yazdı. Bu yazıda arşivin kayıp olduğunu ve böyle bir projeyi tekrar yürütmenin imkânsız olduğunu ifade etti.¹⁶ 1990 yılında, içinde 450 Kur'ân nüshasına ait mikrofilmlerin bulunduğu bir kutunun Spitaler'in

16 Bkz. <http://www.badw.de/publikationen/sonstige/nachrufe/2003/Spitaler.pdf>. 12 Ocak 2008'de *Wall Street Journal*'da yayımlanması ve Corpus Coranicum'un Müdürü Michael Marx'ın buna tepkisi için bkz. <http://edoc.bbaw.de/volltexte/2009/830/pdf/29Ej10bKIM1b.pdf>.

en yetenekli öğrencisi Angelika Neuwirth'e verilmesi onun için tam bir sürpriz oldu. Neuwirth bu nüshaları alıp, Berlin'deki araştırma enstitüsüne götürdü. Fakat filmlerin kurtarıldığı ve hâlâ araştırma yapılabilecek durumda olduğu, ancak 2008'de *Wall Street Journal*'daki bir mülakat sebebiyle akademi dünyasında geniş bir şekilde duyulmuş oldu. Esasında bu değerli koleksiyon, Berlin Özgür Üniversite [Freie Universität], *Corpus Coranicum* Araştırma Projesi'nde, yeni enstitünün en önemli kaynak materyali arasında yer almaktadır.

Berlin'deki *Corpus Coranicum* projesi, bütün eski yazma nüshalardan alınmış farklı kıraatleri bünyesinde barındıran bir Kur'ân metni ve kapsamlı bir tefsir neşretmek niyetindedir. Proje 2007'de başladı ve başlangıçta sadece 2010'a kadar finanse edilme garantisi vardı. Muhtemelen 2010'dan sonra da devam edecek, çünkü 2025'e kadar maddî yönden destekleme sözü verildi. Fakat hem oryantalizm hem de İslâm ve Arapça alanlarındaki akademik çalışmalar söz konusu olduğunda çok az şey kesindir.

Öyle görünüyor ki Nöldeke'den Bergsträsser'e kadar olan Alman ilim adamları ve sonraki nesiller sabırlılar ve acele etmiyorlar. Bu durum, San'a'daki eski camide bulunan ve Saarbrücken Üniversitesi'ndeki Prof. Gerd Rüdiger Puin'e verilen yazmaları tahlil eden proje için de geçerlidir. 1972'de, 30.000 sayfalık eski Kur'ân yazması bulundu ve 1980'de Puin'den bu muazzam koleksiyonu incelemesi istendi. 1993'teki bir konferansta (o günlerde, kendisinden sonra kürsüsünü dolduracak bir halefi olmamasına rağmen emekli olmuştu) San'a'daki eski Kur'ân parçalarıyla ilgili bu heyecan verici kazıdan bahsetmiş ve halihazırda temizlenmiş ve *mushaf, sûre ve âyetlere* göre tasnif edilmiş olan bu müstesna koleksiyonu inceleme zamanının geleceğini hâlâ ümit ettiğini belirtmiştir.¹⁷

Sonuç

1. Genel anlamda, (Kur'ân'ın metni hakkında yapılan çalışmaları hariç) bu çalışmaların hepsi neredeyse bütünüyle gayri Arap ve gayri müslim kaynaklara dayanmakta ve birçok soruyu cevapsız bırakmaktadır. Bazı çıkarımları kabul edilebilir olsa da nihaî izlenim şudur: Bölgedeki durum en azından, öğrencilerimizin şimdiye kadar sorgusuz sualsiz kabul ettiği ders kitaplarında ifade edildiğinden daha karmaşıktı.

17 Puin 1996.

2. Bazı Müslümanlar, bu yeni radikal teoriler seline, son on yıldan beri Batılı toplumlarda ortaya çıkan İslâmofobi veya İslâm nefretinin bir belirtisi şeklinde tepki gösterdiler. Bunun doğru olup olmadığı hususunda yargıda bulunamayız. Şurası açıktır ki, 1960'lardaki Rodinson ve William Montgomery Watt'ın nesli, genellikle sorgusuz sualsiz kabul edilen klasik hikâyelere ekonomik bir gözle baktılar. Wilfred Cantwell Smith ve diğer birçok kişi 1980'lerde Müslümanlarla bir diyalog başlatmak istediler ve bu sebeple İslâm, bizzat Müslümanların onu anlamak istedikleri gibi anlaşılmalıdır. XXI. yüzyılın başlarındaki bu radikal tarihçiler Müslümanların hissiyatına saygı göstermek için gereken bu önkoşulları paylaşmamakta ve fakat cüretkâr ve radikal bir oryantalizm geleneğine geri dönmek istemektedirler. Onların vardığı neticeler, bazıları tarafından, Müslümanların [Hz.] Muhammed hakkındaki rivayetlerin güvenilirliğine dair iddialarına karşı olumsuz bir şekilde kullanılmaktadır. Buna karşılık, başkaları da bu teorileri, ilk dönemdeki İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamak için kullanmaktadır. Bu sebeple, bu yeni teoriler İslâm'ın dolaysız ve samimi bir resmini de ortaya koymamaktadır.

3. Kur'ân'ın nihaî derlemesi, benzer veya neredeyse aynı metinlerin farklı okunuşlarını ihtiva eden bir tashihin çeşitli veçhelerini sergilemektedir. Kur'ân'ın yorumunda bir sinoptik problemi^{18*} vardır. Bu problem henüz çözülmemiştir.

4. "Tarihteki [Hz.] Muhammed" ile "inanılan [Hz.] Muhammed" arasında, ilk dönemdeki ilim adamlarının fark ettiklerinden daha büyük bir boşluk vardır. Tarihi [Hz.] Muhammed hakkındaki araştırmayı sona erdirmek kolay olmayacaktır. Belki, tıpkı tarihi [Hz.] İsa hakkındaki birçok soruşturmada olduğu gibi, cehalet ile yeni kuşkusuzluklar/kesinlikler arasında uzun bir yolculuk umabiliriz.

* Sinoptik problemi, esasında İncil'lerle ilgili bir problemdir. Şöyle ki, Kitabı Mukaddes'te yer alan ve doğru kabul edilen dört İncil'den Matta, Markos ve Luka'ya ait olan üçüne Sinoptik İnciller denir. Sinoptik, Yunanca "eşgörünümlü" demektir (συν, syn, "eş" οψις, opsis, "görünen"). Bu üç İncil konu ve üslup olarak birbirine benzediği, hatta önemli miktarda ortak metin içerdiği için *Sinoptik* adını almıştır. Dördüncü İncil olan Yuhanna da İsa'nın hayatını anlatmakla birlikte, üslubu ve içeriği Sinoptiklerden farklıdır. Sinoptik İncillerin birbirlerine çok benzemesi, bu durumun nedenini sorgulayan "sinoptik problemi"nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Sinoptik_%C4%B0nciller Yazar'ın Mushaf'ı söz konusu ederek bir sinoptik probleminden bahsetmesi, temelde metin bir olmasına rağmen ortaya çıkan bazı farklı okunuşların kaynağının ona göre tam olarak açıklanamamasıyla ilgili olsa gerektir. (çev.)

5. Kur'ân'da Yahudi peygamberlerine ve çoğunlukla Talmud kaynaklarından gelen Yahudi rivayetlerine yapılan birçok gönderme vardır. İslâm'ın ilk metninde [Hz.] İsa ve Hıristiyanlar'a yapılan atıflar ise çok daha azdır. [Hz.] Muhammed'in hayatı (siret) hakkında da aynı şey söylenebilir. Bununla birlikte, yeni oryantalist çalışmaların Yahudileri göz ardı edip İslâm'ın ilk dönemlerinin Hıristiyan arkaplanı üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Küng'ün son kitabında (2004) Ortodoks olmayan Yahudi-Hıristiyan mezheplere yapılan atıf bunun bir istisnasıdır.

6. XIX. yüzyıl oryantalist araştırmaları gibi burada inceleme konusu edilen birçok eser, İslâmi hareketin özgünlüğünden ziyade onun kaynaklarını araştırmaktadır. Soruşturma eski taşlar üzerine olup yeni binanın bizzat kendisi üzerine değildir. İlk dönem İslâm tarihiyle ilgili hakiki soruşturma bu eski unsurlar hakkında değil yeni ruh hakkında yapılmalıdır.

7. Burada inceleme konusu yapılan ilim adamlarının çoğunluğu, Almanca yazmış olan Alman ilim adamlarıdır. Dolayısıyla bu durum, çoğunlukla günlük hayatın ve somut politik ve kültürel tartışmaların yeterince uzağındaki akademik "fildişi kule"de icra edilen tipik bir Alman teşebbüsü olarak görülebilir. Onların aceleleri yoktur ve birçoğu da tarihle ilgili teorilerinin dinî değeriyle hakikaten ilgileniyor görünmemektedirler. Sadece *Corpus Coranicum* projesi Kur'ân'la daha çok dinî bir belge olarak ilgilenen elemanları bünyesinde barındırmaktadır ve bu kimseler Müslüman ve gayrimüslim akademisyenlerden oluşan karma bir takımdır.

KAYNAKÇA

Burgmer, Christoph (ed.). (2004). *Streit um den Koran: Die Luxenberg-Debatte: Standpunkte und Hintergründe*. Berlin: Hans Schiler (reference here is to the 3d edition of 2007).

Crone, Patricia. (1977). *Hagarism: The Making of the Islamic World*. London: Cambridge University Press(1987). *Meccan Trade and the Rise of Islam*. Oxford and Princeton: OUP.

Guillaume, Alfred. (1968). *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah*. 2nd printing. Lahore: Pakistan Branch of the Oxford University Press.

Hoyland, Robert G. (1997). *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*. Prince-

ton: Darwin Press.

Küng, Hans. (2004). *Der Islam: Geschichte, Gegenwart, Zukunft*. Munich: Piper.

Lüling, Gunter. (1974). *Über den Ur-Qur'an: Ansätze zur Rekonstruktion vorislamischer christlicher Strophenlieder im Qur'an*, Erlangen. (English translation: *A Challenge to Islam for Reformation: The Rediscovery and Reliable Reconstruction of a Comprehensive pre-Islamic Christian Hymnal, Hidden in the Koran under Earliest Islamic Reinterpretation*. Delhi: Motilal, 2003). (1977). *Der christliche Kult an der vorislamischen Kaaba als Problem der Islamwissenschaft und christlichen Theologie*. Erlangen: Lüling.

Luxenberg, Christoph. (2000). *Die Syro-Aramäische Lesart des Koran: Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache*. Berlin: Das Arabische Buch. (English translation *The Syro-Aramaic Reading of the Koran*, Berlin: Schiler, 2007).

Nevo, Jehuda D and Judith Koren. (2003). *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arab State*. New York: Prometheus Books.

Ohlig, Karl-Heinz. (2005). *Die dunklen Anfänge: Neue Forschungen zur Entstehung und frühen Geschichte des Islam*. Ed. Gerd R. Puin. Berlin: Schiler. (2007). *Der frühe Islam: Eine historisch-kritische Rekonstruktion anhand zeitgenössischer Quellen*. Berlin: Schiler.

Puin, Gerd R. (1996). "Observations on Early Qur'an Manuscripts in San'a." In: Stefan Wild (ed.). *The Qur'an as Text*. Leiden: Brill.

Wansbrough, John. (1977). *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*. Oxford: OUP. (1978). *Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*. Oxford: OUP. (Reissued in 2006 by Prometheus Books, Amherst, New York, with a foreword, translations of Hebrew and Arab texts and expanded notes by Gerald Hawting).